

Molnár Zoltán[✦]

A hadiözvegyek és hadiárvak segítése Magyarországon a Nagy Háború időszakában (1914–1918)

DOI 10.17047/HADTUD.2024.34.1.107

Az első világháborús veszteségek mögött számtalan egyéni és társadalmi tragédia húzódik meg, a hátramaradottak, a feleségek, gyermekek, rokonok sorsa örökre megváltozott, amit tetézett a háború mindennapi életre gyakorolt, napról napra erősödő kegyetlen hatása. A fegyveres küzdelem alatt és azt követően az elesettek özvegyeinek, árváinak, illetve a hadirokkantoknak – gyűjtőnéven hadigondozottaknak – a helyzete és annak megoldása az egyik legfontosabb társadalmi problémává vált Magyarországon, és az állam fontos feladata volt ezeknek az embereknek a társadalomba való reintegrálása. A tanulmányban bemutatom ennek a rendszernek a törvényi hátterét, főbb intézményeit, sajátosságait, hiányosságait, illetve néhány példát a társadalom szerepvállalására a kérdésben. A téma összetettsége nem teszi lehetővé a hadigondozás rendszerének teljeskörű ábrázolását egy ilyen írás keretein belül, így a nőket közvetlen módon leginkább érintő özvegyek és az árvák helyzetét vizsgálom meg.

KULCSSZAVAK: hadigondozás, első világháború, özvegyek, nők, árvák

Helping War Widows and War Orphans in Hungary during the Great War (1914–1918)

Beside the losses suffered in World War I, many individual and social tragedies can be seen: the fate of those left behind, the wives, children, and relatives, changed forever, and all of this was compounded by the cruel impact of the war on everyday life, which grew stronger day by day. One of the most important tasks of the state was therefore the reintegration of these people into society, that is to resolve the situation of the widows and orphans of the fallen, as well as the war invalids, collectively known as war dependents. This became one of the most important social problems during and after the conflict. This study presents the legal background, the main institutions, characteristics, and shortcomings of this system, as well as some examples of society's involvement. The complexity of the topic does not allow for

✦ Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, doktorandusz –
University of Public Service; Doctoral School of Military Sciences, PhD student;
E-mail: molnarzoltan910211@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0357-8265>

a full representation of the military care system within the framework of such an article therefore the situation of widows and orphans, which directly affect women the most, is examined here.

KEYWORDS: *military care, First World War, widows, orphans, women*

Bevezetés

Az első világháború, vagy ahogy kortársak hívták, a Nagy Háború a 20. század egyik legmeghatározóbb történelmi eseménye. Ők-, déd- és nagyapáink generációjának harca volt ez, akik a hadszíntereken és az azt ellátó hátszágban egyaránt meg tapasztalták a világháború borzalmait. Nincs olyan család, ahol, ne lett volna legalább egy férfi, aki a hadszíntéren szolgált, s nem esett áldozatul a háború szörnyűségeinek, az első világegés tehát mindannyiunk története.¹ A háborús szociálpolitikai legfontosabb és egyúttal legnehezebb feladatának a bevonult katonák családtagjainak segélyezése, illetve a rokkantak és az elesettek hozzátartozóinak az ellátása bizonyult. A világháború kiadásai is jelentősen megterhelte a büdzsét, emellett még a hadisegélyezésnél tapasztalható anomáliák is nehezítették a kérdéskör kezelését. Lényeges, hogy már a konfliktust megelőzően is számos törvény foglalkozott a problémával.

A rendszer törvényi szabályozásának főbb csomópontjai

Elsőként az 1875. évi LI. törvénycikk rendelkezett a közös hadsereg és a magyar királyi Honvédség tagjainak katonai ellátásáról, amely állandó vagy időleges nyugdíj, illetve a sebesülési pótdíj bevezetése révén történt. A passzus 25. paragrafusának értelmében a díjosztályba sorolt nyugalmazott katonai személy elhalálása esetén, az ő háromhavi nyugdíjának megfelelő halálzási negyeddíj járt a hátrahagyott családtagoknak. Azonban csak az elhunyt törvényes neje és gyermekei számítottak annak.² Ezt követően az 1880. évi XXVII. törvény értelmében a hadmentességi díj alapján befolyt összegekből külön alapot hoztak létre a rokkantak eltartásának a javítására, illetve a hadiözvegyek és árvák ellátására.³ 1882-ben kibővítették a segélyre jogosultak körét. A hadköteles törvényes felesége és vérszerinti rokonai, valamint anyósa, apósa volt jogosult rá, viszont csak abban az esetben, ha ellátásukról részben

1 A Nagy Háború során az Osztrák–Magyar Monarchiában az 52 milliós népességből összesen 9 millió katonát mozgósítottak, a történelmi Magyarország területéről (népessége több mint 20 millió fő) 3,4 millió férfi vonult be katonai szolgálatra. A veszteség mértéke óriási volt, csaknem 1 millió halott, majd 2 millió sebesült és további 1,7 millió hadifogoly került fel a veszteséglistára. Ha a történelmi Magyarországot vizsgáljuk, akkor 660 ezer az elhunytak, és a 800 ezret meghaladja a hadifoglyok létszáma. Ezek az adatok a népességszámhoz viszonyítva jelentősen magasabbak, mint a Monarchia osztrák felének veszteségi statisztikái. Minden 1000 magyarországi katonából 28 elesett a hadszíntereken. Lásd erről: Balla 2019, 24 és 110–113.

2 1875. évi LI. törvénycikk a közös hadsereg (haditengerészet) és a m. kir. honvédség egyéneinek katonai ellátásáról. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87500051.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D29> (2024. 05. 13.)

3 1880. évi XXVII. törvénycikk a hadmentességi díjról. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88000027.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D30> (2024. 06. 02.)

vagy egészben a bevonult gondoskodott. A segély mértékének megállapításával a bevonult lakhelyére mindenkor megállapított katonai átvonulási illeték szolgált.⁴

1887-ben került sor a hadiözvegyek és hadiárvak ellátásának újabb törvényi szabályozására. Nyugdíjra jogosultnak nyilvánították mindazon özvegyeket, akiknek férje csatában esett el, vagy a háborús nélkülözések, szolgálati balesetek vagy járványok következtében hunyt el. Továbbá azok az özvegyek is nyugdíjat kaptak, akiknek férje 60 évnél idősebb volt nyugállományba helyezésekor, vagy 40 évet szolgált, és ez által jogosult lett. Viszont azoknak a tiszteknek az özvegyei nem számítottak bele ebbe a körbe, akiknek férjei nem szolgálattal kapcsolatos betegségekben vagy balesetben haltak meg, illetve engedély nélkül házasodtak, lemondtak tiszti rangjukról, kivándoroltak, vagy hadbíróság ítélte el őket. A 4. paragrafus részletezte, hogy a tisztek özvegyei az elhalt férjük rendfokozatához viszonyítva milyen összegekre számíthattak, például az I és II-nál évente 2000, az V-nél 800, míg a XII-nél csupán 250 forint került megállapításra. Azokat, akiknek férjük bizonyíthatóan az ellenség előtt esett el, vagy sebesült meg, melynek következtében 1 éven belül meghalt, 50%-os pótlék illette meg.

A tisztek fiúárvái 20, a leányok pedig 18 éves koruk betöltéséig kaphattak csekély összegű nevelési járulékot, abban az esetben, ha törvényes házasságból származtak, az apa az ellenség előtt esett el, vagy az az előtt szenvedett sebesülés vagy hadifáradalmak miatt halt meg, illetve, ha az árvának nem élnek a szülei, továbbá, ha az anya (mostohaanya) elhalt férje után az államtól nyugdíjra nem jogosult vagy elveszítette azt. Minden más helyzetben csupán akkor járt a nevelési járulék, ha az özvegynek a férje halálakor minimum 3, még anyai ellátásban lévő gyermeke van, vagy, ha a róla való gondoskodás teherételt jelent azon gyermekei számára, akik még nem érték el a fentebb említett életkort. A nevelési járulék összegét az özvegyekhez hasonlóan módon állapították meg, I–II. rangosztályú tiszt után 250, míg egy XI. esetében mindössze 50 forint járt évente. Ráadásul azt is megszabták, hogy az özvegy a nyugdíjából és az árvák részére engedélyezett nevelési járulékból nem csak a saját, hanem férje esetlegesen korábbi házasságából hátramaradó gyermekeiről is köteles gondoskodni.

A legénységi özvegyek és árvák még nyomorúságosabb ellátásban részesültek. Például egy hadapród özvegye 100, míg egy gyalogosé mindössze 24 forintot kaphatott. Számukra is biztosították az 50%-os pótlékot, illetve, ha megállapították, hogy kereséktelenek és vagyontalanok, ennek időtartamára évi 48 forint segélyt kaphattak.⁵ Ezek az összegek még a tiszti özvegyek vonatkozásában is messze elmaradtak például a köztisztviselők özvegyei által kapott nyugdíjaktól.⁶ Nem véletlen került sor

4 1882. évi XI. törvénycikk a mozgósítás esetében behívott állandóan szabadságoltak, tartalékosok, póttartalékosok, honvédek és egyéb jogosultak gyámol nélküli családjainak az 1880. évi XXVII. tc. 5. §-a alapján nyújtandó segélyezés módozatáról.

Elérhető: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88200011.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D31> (2024. 05. 13.)

5 1887. évi XX. törvénycikk a hadsereg, hadtengerészet, honvédség és népfölkelés tiszti és legénységi özvegyeinek és árváinak ellátásáról.

Elérhető: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88700020.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D32> (2024. 05. 13.)

6 Deák 1993, 193–196.

1907-ben a segélyek mértékének a megduplázására.⁷ Az 1914. évi XLV. törvénycikk kiterjesztette a jogosultak körét, a mostohaszülőkre és gyerekekre, a háború előtt történt örökbefogadások esetére, valamint azoknál a családoknál, ahová az állami gyermekvédelem helyezett el gyermekeket. Lényeges, hogy azokra a nőkre viszont nem vonatkozott, akik úgynevezett vadházasságban éltek a bevonulttal. Itt is előfordult azonban a törvényekkel való visszaélés, többen abbahagyták foglalkozásukat a segély elnyerése érdekében. Napi 1 millió korona volt szükséges a családtagok ellátására.⁸

Az 1917. évi IX. törvénycikk rendelkezett az apa nélkül maradt árváknak segélyének évi 96 koronára való emeléséről (lányoknál 14. életév, fiúknál 16. életév betöltéséig), a szülők nélkül maradtaknak évi 192 koronát, ha pedig 2 vagy annál több ilyen volt egyenként évi 132 korona segélyt állapítottak meg. A házasságon kívül született árvák esetében, ha az özvegy jogosult volt nyugdíjra és segélyre évi 144 koronát határozott meg. Egyenként 264 korona segélyt pedig azoknak adtak, azoknak az árváknak, akik házasságon kívül születtek, és a bevonuló tartotta el őket, 204 korona illette őket, ha létszámuk nem haladta meg a kettőt, ha ennél több egyenként 264 korona járt. A törvény 7. paragrafusában rendelkezett az Országos Hadigondozó Hivatal által működtet Hadiárva-alap pénzügyi támogatásáról: 1 500 000 koronát engedélyezett javadalmazásként az 1917–1918-as évre.⁹ Az 1917. évi XIII. törvénycikk 3. paragrafusában adott felhatalmazást a honvédelmi, illetve a pénzügyminiszternek, hogy a segélyek összegét rendeleti úton szabályozhassák.¹⁰ Ez alapján került kiadásra, a honvédelmi minisztérium által 1917. évi 480000. számú utasítás a hadbavonultak családtagjainak segélyezése tárgyában. Azt *Est* című lap kiemelten foglalkozott a témával. A cikkben egy statisztikai összevetés is helyet kapott, az 1917. júliusi kimutatás szerint 1 millió 940 ezer család részesült hadisegélyben, melynek összege 2 millió 231 ezer 705 korona volt egy napra, amely az összeg a módosításokkal várhatóan 4 millió koronára fog emelkedni. Beszámolójuk szerint a magyar állam a háború kitörése óta 1917 júliusáig összesen 1 milliárd 665 millió 510 ezer 557 koronát fizetett ki hadisegély gyanánt.¹¹

Az *Ujság* című lap is beszámolt az új hadisegélyezési rendszerről. A 3 jogosult csoportot is közölték: 1. a kis- vagy nagyközségekben, 2. a rendezett tanácsú vagy törvényhatósági városokban, 3. pedig a Budapesten, Fiumében, Pozsonyban vagy

-
- 7 1907. évi XVI. törvénycikk az 1887. évi XX., 1891. évi X. és 1896. évi IV. törvénycikkek módosításáról. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700016.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagemum%3D36> (2024. 05. 12.)
- 8 1914. évi XLV. törvénycikk a mozgósítás esetén bevonultak családjainak segélyezését szabályozó 1882. évi XI. törvénycikk kiegészítése és némely rendelkezésének módosítása tárgyában. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91400045.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagemum%3D37> (2024. 05. 15.)
- 9 1917. évi IX. törvénycikk az 1917/18. költségvetési év első négy hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91700009.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagemum%3D38> (2024. 05. 12.)
- 10 1917. évi XIII. törvénycikk az 1917/18. költségvetési év első négy hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló 1917. évi IX. tc. hatályának az 1918. évi február végéig való kiterjesztése tárgyában. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91700013.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?pagemum%3D38> (2024.06.07.)
- 11 Mennyi lesz a fölemelt hadisegély? *Az Est*, 1918.01.08. IX. évfolyam. 7. szám 3.

Zágrábban élők köre volt. A községekben lakó családok a családtagok száma szerint havi 36-200 korona segélyre jogosultak plusz, akik bérelték a lakásukat azok lakbér-segélyben is részesültek; családtagok száma szerint 10-25 korona értékben. A 2. csoport tagjai részére 42-220 korona és 20-50 korona lakbér járt. A 3. csoportba tartozók pedig 48-240 koronát és lakbér gyanánt 35-90 koronát kaphattak. Most már a ténylegesen szolgálatot teljesítő és családja, valamint a hadbavonultak törvénytelen, de gyermekes felesége is kaphatott hadisegélyt. A keresettel rendelkezők is beadhatták kérelmüket.¹²

Összességében megállapítható, hogy a viláégés során többször módosították a problémával foglalkozó passzusokat, és végrehajtásukat rendeleti úton próbálták érvényesíteni, kevés sikerrel. A hadisegély összege ugyanis rendkívül alacsony volt, ráadásul Ausztriához és Németországhoz hasonlóan a segélyek összegét Magyarországon is a katonai rendfokozathoz kötötték. Így jöhetett létre az az anomália, hogy egy közlegény rokkantnyugdíja mindössze 72 korona volt évente, miközben özvegye, ha teljesen vagyontalannak és keresőképtelennek számították 204 koronát is kaphatott egy évben. Ez a juttatás csak akkor lehetett magasabb, ha egy családban gyermekek is voltak, ennek megfelelően hazánkban egy 3 gyermekes rokkant közlegény 480, míg Németországban több mint a duplájára, 1104 koronára volt jogosult. A rendfokozat szerinti besorolás abból a szempontból is gondot jelentett, hogy a népfelkelők nem voltak hivatásos katonák, békeidőben nem szolgáltak, a polgári foglalkozásukat látták el, s ez jelentette a megélhetésük alapját. Ezért nem volt méltányos az ő esetükben a rendfokozathoz kötött segélyezési rendszer, emellett az a csekély összeg, amelyhez hadisegély címen jutottak a családtagjaik, aligha volt elegendő ahhoz, hogy életszínvonalukat fenntartsák, gondoljunk csak egy tanító, egy tisztviselő vagy akár egy jobb módú iparos helyzetére. A hadisegélyt ezen felül csak a törvényben meghatározott családtag kaphatta, akinek a megélhetési kiadásait részben vagy egészben a hadbavonultnak kellett fedezni, tehát, ha önálló jövedelemmel rendelkezett, már nem volt jogosult igénybe venni. Nem meglepő módon mindezek komoly visszaélésekre adtak lehetőséget, melyről a sajtó rendszeresen tudósított. Az úgynevezett vadházasságban élő asszonyok közül többen állították magukról, hogy törvényes feleségek, hogy megkaphassák a juttatást, ami a háború elhúzódásával a nehézségek fokozódásával egyre lényegesebbé vált, hogy biztosítani tudják családjuk megélhetését, ám a lebukás komoly botrányal és büntetéssel járt.¹³

A hadigondozás szervezetrendszere

Először is azt kell megállapítani, hogy a háború kezdetétől fogva több szervezet foglalkozott a hadigondozással. Mindjárt a konfliktus elején, uralkodói parancsra állították fel a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium fennhatósága alatt a Hadsegélyező Hivatalt, amelynek feladatköre az önkéntes segítségnyújtás valamennyi szegmensére kiterjedt, kivéve a beteg-és sebesültápolást, amit a Vöröskereszt végzett, illetve a behívott katonák családtagjainak segélyezését, melyre az említett jogszabályok

12 Fölemelték a hadisegélyt. Az *Ujság*, 1918. 01. 08. XVI. évfolyam. 7. szám, 5.

13 Kaba 2017, 355–357.

vonatkoztak. A Hivatal támogatta a hadszíntereken küzdő katonákat, a hadifáradalmak vagy a háború alatt szerzett sebesülések következtében elhunytak hozzátartozóit, sőt növelte az özvegyek és az árvák alapját, és céltudatosan irányította, koordinálta a magyar hadsegélyezés rendszerét. A felsorolt célok megvalósítása érdekében több karitatív szervezettel, mint például az Augusztá-alappal együttműködve szerveztek különböző akciókat, készpénzt és természetbeni adományokat gyűjtöttek. A hadiözvegyek és árvák támogatásában részt vettek különböző jótékonyági egyletek és magánszemélyek is. Ezek hangversenyeket, vásárokat, kiállításokat szerveztek és a bevételt a Hivatalnak adták.¹⁴ A Hadsegélyező Bizottság pedig a hadisegélyezés rendszerében tapasztalható visszásságokat igyekezett orvosolni. Ezeken a szervezeten túlmenően 1915 márciusában megalakult a Csonkított, béna és bélbeteg katonákat gondozó bizottság, majd az év szeptemberétől a Magyar Királyi Rokkantügyi Hivatal. Azonban a különféle hivatalok sokszor egymást átfedő hatáskörei és működési nehézségei miatt a kormányzat 1917-ben átszervezést hajtott végre, és létrehozta az Országos Hadigondozó Hivatalt (OHH), amely átvette és magába olvasztotta a Rokkantügyi Hivatal szervezetét és jogosítványait. A Hivatal kiépítette a gyógyászati és járadékszolgáltatási rendszert. Atképezte, és ezzel munkához juttatta a hadirokkantakat. Az 1915. évi XV. törvénycikk kimondta, hogy azok a fegyveres erők alkalmazásában álló személyek, akiknek a háború következtében megváltozott a munkaképességük, oktatásra és gondozásra jogosultak. A hivatalnak fontos feladata volt a hadiözvegyek gondozása is, akik rendszerint egészségesek voltak. Hadiözvegyek és árvák számára karitatív-műhelyeket alapítottak. A hivatal foglalkozott az árván maradt gyerekek elhelyezésével is.¹⁵ A legfontosabb célkitűzése az volt a kabinetnek, hogy leginkább a társadalom erejére és áldozatkészségére hagyatkozva alakítson ki egy szociális hálót, biztosítandó a rászorulókat ellátását, segítségét. A 900/1917. M.E. rendelet célja az volt, hogy falvanként, de legalább járásonként összeírják azokat, akik önként vállalják a hadigondozó szerepét. Ezeket foglalta magába a községi, járási, városi hadigondozó bizottság, amelyek fölött a törvényhatósági hadigondozó bizottság állt, míg a hierarchia csúcsán az Országos Hadigondozó Hivatal és Tanács tevékenykedett. Az önkéntes munkára jelentkezőknek egyébként elég szerteágazó feladatköröket kellett ellátniuk. Egyrészt konstansan figyelemmel kellett kísérniük gyámoltottjuk testi-lelki állapotát, s gondoskodniuk kellett arról, hogy minden őket megillető juttatáshoz hozzáférjenek. A hadiárvák kapcsán kiemelt teendőjük volt megfelelő iskoláztatásuk. Az állam célja ugyanis az volt, hogy legalább olyan képesítést szerezzenek maguknak, melyet a családjuk tudott volna biztosítani számukra, ha nem veszítik el édesapjukat. Ezzel párhuzamosan azoknak a névjegyzékét is el kellett készíteni, akik jogosultak voltak a hadisegélyre, majd összepárosítani a rászorulókat a gondozókkal, ez utóbbi feladatkört, az amúgy is túlterhelt Árvaszékekre bízták.¹⁶ A Hadigondozó Hivatal vezetője Klebelsberg

14 Tóth 2011/2012, 167–177.

15 Suba 2011/2012, 177–185. Elérhető:

<https://real-j.mtak.hu/20304/1/a-hadtorteneti-muzeum-ertesitoje-12-acta-muse.pdf> (2024. 05. 31.)

16 A m. kir. minisztérium 1917. évi 900. M.E. számú rendelete, a hadirokkantakat és családjukat, továbbá a hadiárvákat és a hadiözvegyeket gondozó szervezetről.

Kúnó volt, aki ezt megelőzően a Rokkantügyi Hivatalt irányította. Ekkora azonban már 87 ezer árvát regisztráltak, akiknek ellátása, gondozása messze nem érte el a kívánatos mértéket. Ezt kívánták enyhíteni azzal, hogy ösztöndíjprogramot hoztak létre, a középosztályhoz tartozó gyermekek számára, valamint több szanatórium kiépítése is tervbe került számukra. 1917 októberében tovább bővült a Hivatal hatásköre, miután megszűnt az Országos Hadsegélyező Bizottság, és az élén is változás történt: Teleki Pál váltotta Klebelsberg-et. A hatékonysága azonban továbbra sem javult, amelynek a legfőbb oka az volt, hogy a szóban forgó miniszterelnöki rendelet ellenére sem tudták pontosan megállapítani a segélyezendőek létszámát, ezért 1918 tavaszán újra kísérletet tettek a megszámlálásukra. Ezúttal viszont azokat akarták felmérni, akik hadbavonultak. Az Országos Hadigondozó Hivatalhoz 10 főosztály tartozott és 108 hadigondozó népiroda működött 1918-ban, illetve központi tisztikarában a dolgozók létszáma meghaladta a 200 főt, ez alapján a szervezet igencsak nagy bürokráciával rendelkezett. 1918. augusztus végén, rendelet alapján a szervezet határozta meg a hadisegélyezési célokra összegyűjtött adományok felhasználásának módját. A Hivatal az őszi padovai fegyverszünet után is tovább működött, a téli hónapokban átszervezték, a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium egyik osztálya lett. Trianon után széthullottak szervezetei.¹⁷

Az Országos Hadigondozó Hivatal szervezeti rendszere sajnos a világháború alatt nem épült ki teljesen, de így is 3 árvaházat 350 férőhellyel működtetett. Emellett megállapodásokat kötött a már meglévő intézményekkel a hadiárvák felvételéről, 30 intézetbe 1229-en tudtak bekerülni. A Gyermekvédő Liga útján 30 intézetbe 1600 árvát tudott beutalni, illetve 63 intézetben 3219 hadiárva különféle irányultságú képzése volt biztosítva. Lényeges, hogy ezek a statisztikák egy adott állapotot tükröznek, az intézmények szervezése, a férőhelyek bővítése folyamatosan zajlott. Ezen intézmények egy része a beteg hadiárvák gyógyítását végezte, az OHH azonban ezeken kívül is foglalkozott a beteg gyermekekkel, a népirodák jelentős számú gyógykezelést igénylő gyereket helyeztek el állami és magánkórházakban.¹⁸

Hadisegély és a mindennapi élet valósága

Az 1917-ben megalapított Budapesti Népjóléti Központ igazgatója, Csergő Hugó élelmes és nem-élelmes hadiasszonyokról beszélt és tett különbséget közöttük munkájában. Csergő szerint egy élelmes hadiasszony ki tudott járni a kerületi előljárásnál évente maximum 100 koronát, a Népjóléti Központnál a havisegélyen kívül kiegészítő juttatásokat, egy évben összesen 200 koronát, igénybe vehette egyszer egy évben az úgynevezett rendkívüli hadisegélyt, ha betegség, haláleset, baleset vagy egyéb rendkívüli körülmény következett be a családjában. ennek maximuma is elérhette a 200 koronát. Zálogba adhatta holmiját, amit aztán a Népjóléti Központ kiváltott, s ezen a címen is javára írhattak 100 koronát. Végül 10-20 egyházi és társadalmi szervezetnél is összeszedhetett 200 koronát egy év leforgása alatt. Mindösszesen

17 Kaba 2017, 359–361.

18 Suba 2010, 123–139. Elérhető: https://epa.oszk.hu/02100/02176/00007/pdf/RTF_21_123-139.pdf (2024. 06. 02.)

tehát 800 koronát szerezhetett s ehhez hozzáadva a rendszeresen járó segélyeket, egy év alatt 4040 koronát kaphatott. Ebből kellett a 60 koronás lakbért kigazdálkodnia. Gyermekei ruháztatását azonban Népjóléti Központ oldotta meg, ha pedig nem kapott ingyen cipőt, ruhát egyszerűen nem járatta őket iskolába. Csergő rendkívül gúnyosan megjegyezte, hogy „ugyanebben az időben, ugyancsak egy év alatt az a hatósági tisztviselő, aki hivatalos íróasztalánál, egy szobába tizedmagával összezsúfolva, nap-napután hetven-nyolcvan Kovács Péterné ügyétbaját intézte, és akinek volt odahaza szintén felesége pont ugyanannyit keresett, mint amennyi Kovács Petemének jutott, pedig Kovács Péterné volt a szegény hadiasszony, ő meg az úr, a hatóság!”¹⁹

Ezzel szemben a nem-élelmes hadiasszony is megkapta gyermekeivel a hadisegélyt, dolgozni járt, s megkeresett naponta 6-8 koronát, egy évben körülbelül 2400 koronát, vagyis összesen 4800 koronából gazdálkodhatott, tehát 760 koronával többel, mint az élelmes. A munkába járással pedig hatalmas kockázatot is vállalt, mivel a hadisegélyét megvonhatták, a felvett hadisegélyt behajthatják, sőt börtönbe is zárhatják, mivel a juttatás csak annak járt, aki a maga keresetével kevesebbet keresett, mint amennyi a hadisegélye lett volna. Ráadásul nem csupán a szerény, kis háztartása borult fel teljesen, hanem miután gyermekei elhelyezését nem tudta megoldani napközihely hiányában, sokan közülük utcai csavargókká váltak. Ezek az intézmények naponta 8-9 ezer gyermeket láttak el, miközben az elemi iskolákba és a kiseddóvókba járók száma elérte a 80 ezret Budapesten, közülük 50 ezren szorultak ingyenes felruházásra, s ebből kifolyólag napközi otthonokban történő gondozásra is legalább ennyien.²⁰

A világháború alatt a fővárosban 80 ezer család kapott ilyen juttatást és további 20 ezer, egyébként hadisegélyre nem jogosult, de nyomorgó családnak is rendszeres segélyt biztosítottak. A segélyezettek csaknem 40%-a munkáscsaládi, 24%-a közalkalmazotti, míg a fennmaradó hányaduk kispolgári, magánalkalmazotti háttérrel bírt.

A pesti szegényebb környékek iskoláiban naponta pár ezer ingyen reggeli került kiosztásra, mivel sok gyermek olyan éhesen ment az intézményekbe, hogy elájult. A háború alatt igen magas volt a gyermekhalandóság, s központi témává vált annak csökkentése.²¹ Az 1915. március 5-ei minisztertanácsi jegyzőkönyv tanúsága szerint körülbelül 140 ezer csecsemő halt meg a nyomor és szülők tájékozatlansága miatt.²² A *Nő* 1915. október 5-én megjelent számában *Anyavédelmi törekvések és perspektívák* címen Szirmay Oszkárné írásában kiemelte, hogy hazánk Európában élen jár a csecsemőhalandóság terén. Az anyákat segítette többek között az Ingyen tejegyesület, az Országos Anya és Csecsemővédő Egyesület és a Pesti Izraelita Nőegylet anyavédelmi szervei. Véleménye szerint a gyárak mellett szoptató szobákat kell létrehozni, és napközi otthonokat létesíteni a dolgozó anyák gyermekeinek ellátására.²³ Szintén a lapban olvashatunk arról, hogy az 1916 májusában megjelent rendelet szerint családi pótlékot

19 Csergő 1919, 183.

20 Uo.182–187.

21 Hajdú, Pollmann 2014, 252–253.

22 Szabó 2009, 166.

23 Szirmay 1915, 161–162.

kaptak az állami alkalmazottak. A nők csak akkor kaphattak pótlékot, gyerekenként 200 koronát, ha a gyermekek apja meghalt vagy munkaképtelen és nincs jövedelme. Illetve az elvált, önfenntartó nők kaptak még támogatást. A cselédeknek, illetve például a takarítónőknek nem járt juttatás.²⁴

Amennyiben néhány alapvető termék árának alakulását megvizsgáljuk a háború alatt, az látszik, hogy egészen elképesztően kevésre elegendők a fenti összegek. 1918 októberére egy kiló másodrendű marhahús ára 722,22%, a szintén másodrendű disznóhúsé 643,56%, a barna kenyéré 288,88-300%, a rózsaburgonyáé 416,66%-kal emelkedett. A cukoré pedig 418,60%, a disznózsír 1025,64%-kal gyarapodott. Három tojás 1090,91%, hét liter tej 618,04%-kal került többbe. Egy kiló liszt minőségtől függő áremelkedése 168,42–744,18% között mozgott. A fűtésre, főzésre használt szén mázsájáért 1918 októberében 522,72%, míg a faért 711,42%-kal kellett többet fizetni, mint a háború elején. Dálnoki-Kováts Jenő megállapította, hogy az élelmiszerinfláció 720%, a ruházati cikkeké 2223%, a lakhatás, fűtés, világítás költségei 165%, a vegyes kiadásoké pedig 457%-kal emelkedtek!²⁵

1. táblázat.

Néhány alapvető élelmiszer-árának a változása

(Forrás: Botos 2015, 95.)

	1914. július	1918. október
Másodrendű marhahús (kiló)	1,80 K	13 K
Másodrendű disznóhús (kiló)	2,02 K	13 K
Barna kenyér (kiló)	26 - 27 f	78 f
Rózsaburgonya (kiló)	12 f	0,5 K
Cukor (kiló)	86 f	3,60 K
Disznózsír (kiló)	1,56 K	16 K
Tojás (3 db)	22 f	2,40 K
Tej (7 liter)	2,05 K	12,67 K
Liszt (kiló)	38 - 43 f	64 f – 3,20 K
Szén (mázsa)	3,96 K	20,70 K
Fa (mázsa)	3,50 K	24,90 K

A finanszírozás alapját a nagyobb hadijövedelmekre kivetett különadó adta, emellett néhány tehetősebb személy ezen túlmenően is hozzájárult a segélyezéshez, mint Weiss Manfréd vagy Wolfner Gyula. A háború közepére 2 koronára emelték a hadisegély minimum mértékét. Az állami segélyezést kiegészítette az egyházak,

24 A fővárosi nőalkalmazottak családi pótléka. A *Nő*, III. évfolyam. 9. szám. 1916. 09. 05. 140–141.

25 Botos 2015, 89–95. Elérhető: https://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2017/01/botosj_15_3.pdf (2024. 06. 02.)

a munkásbiztosító pénztárak, a magánalkalmazottak biztosító intézete, a Vöröskereszt, illetve a többi társadalmi alapítvány, mint az Augusztá-alap, a Zsófia Gyermekszanatórium Egyesület, a tisztí árva budafoki otthona stb.²⁶

A hadiözvegyek támogatása

A hadiözvegyek támogatása bizonyos mértékben elmaradottnak számított a rokkantakéhoz viszonyítva, ugyanis elsősorban egészséges és munkaképes asszonyokról volt szó. A megsegítésükre hozott intézkedések egy része azonos volt a rokkant katonakéhoz, például az érintett jövőjének a megbeszélése, a család megélhetési módjának a meghatározása. A vagyonrendezés szintén hasonló elvek alapján történt, ám a részükre biztosított katonai nyugellátás összege jóval kisebb volt, mint a rokkantaké. Ki kell továbbá emelni a hadiözvegyek és hadiárva számára létrehozott úgynevezett karitatív műhelyeket, melyek leginkább katonai ruházati cikkek konfekcionálását végezték. Budapesten az Eötvös téren volt az Országos Hadigondozó Hivatalnak egy nagyobb műhelye, míg vidéken főleg a társadalmi szervezetek alakítottak ki ilyen munkahelyeket. Ezen túlmenően a munkaadóknál is igyekezett a Hivatal elhelyezni az özvegyeket, együttműködve a munkaközvetítő intézményekkel.²⁷

A hadiárva támogatása

A rokkant katonáéknál némiképp kedvezőbbnek nevezhető volt a hadiárva helyzete. Az ő megsegítésükért már a háborút megelőzően is sok társadalmi intézmény, akció jött létre, s az állami gyermekvédelem keretein belül is igyekeztek gondoskodni róluk, mégpedig az Árvaszékek útján.²⁸ Feladatuk volt a rászoruló és hadigondozók közötti kapcsolat megteremtése. Működésüket az 1877. évi XX. törvény-cikk szabályozta, minimum 4 személyből tevődött össze, elnöke legtöbbször a polgármester volt. Adminisztratív jellegű testület lévén, nem rendelkezett megfelelő létszámú apparátussal, amely csak és kizárólag a hatáskörükbe tartozó gyámügyekkel foglalkozott volna, így nem meglepő módon a hadiárva ügyeinek az intézése gyakran meghaladta az Árvaszékek kapacitását. Háborús időszakban ők gondoskodtak, a hadiárva ellátásról, védelméről, kirendelték a szükséges gyámot hozzájuk, jogi segítséget nyújtottak, eljárak például hagyatéki ügyekben is. Emellett az állam számított a társadalom szerepvállalására a hadiárva kapcsán is, ennek megfelelően számos alapítványi és egyházi otthon alakítottak ki, amelyek mindent megettek a rájuk bízott kisebb csoportok érdekében. Lényeges tisztázni, hogy a jogszabályok szerint ki számított árvának.²⁹ Az 1915. évi XV. törvény cikk értelmében az elesettnek atyátlan vagy szülőtlén árva, akár törvényes vagy törvénytelen kapcsolatból származzék, illetve az örökbefogadott gyermek is, ha a procedura még a bevonulás előtt

26 Hajdú, Pollmann 2014, 253.

27 Dr. Petri 1917, 36–40.

28 Szóts 2018, 188.

29 Kaba 2017, 367–368.

történt. Évi 12 Korona segélyre voltak jogosultak a fiúk 16, míg a lányok csak 14. életévük betöltéséig, amennyiben a családfőt veszítették el, 36 koronát pedig akkor kaphattak, ha mindkét szülőjük meghalt. Abban az esetben, ha több árva is maradt a szülők után, akkor fejenként évi 30, 24 és 18 koronára módosult, a hátrahagyott gyermekek számától függően, ahogyan nőtt az ellátatlan gyerekek száma, úgy mérséklődött az egy főre jutó segély mértéke.³⁰

A statisztikákból kirajzolódik, hogy a hadiárvaik 90%-a félárva volt, tehát édesanyjuk élt. Őket amennyire csak lehetett igyekeztek szűkebb családjuk vagy rokonságuk közelében tartani. Az ő esetükben a gondozás elsősorban anyagi támogatásból, a cipő-és ruhaszükséglet biztosításából állt, de próbáltak mindent megtenni az árvaik nevelése érdekében is a hadigondozó pártfogók segítségével. A többieket árvaházakban kellett elhelyezni, ezekben azonban nem állt rendelkezésre megfelelő számú férőhely.

1915 májusában közölt adatok szerint: március végéig 5176 hadiárva volt, 75%-a vidéken, míg 25%-uk rendezett tanácsú és törvényhatósági városokban élt. Szűkebb családi körben 92%-uk, menhelyeken 2%-uk, 3%-uk pedig jótékonyági szervezeteknél vagy családoknál lakott. Számuk rohamosan emelkedett: 1916. március 31-én már elérte az 50 ezer 643 főt, egy évvel később júniusban a 97 ezer 972 főt. A hadigondozó népirodák 1917-es létrejöttéig az árvaszékek látták el ezen nehézsorsú gyermekek felügyeletét, amely nyilvánvalóan a rendszer túlterheltségének fokozódásával járt. A hadiárvaik kapcsán a legfontosabb alapelv az volt, hogy erkölcsös és „hasznos” állampolgárokat neveljenek, ebből kifolyólag törekedtek arra, hogy képességeiknek megfelelő szakképzettséget szerezzenek, másrészt ne szakítsák ki őket abból a társadalmi szegmensből sem, ahová születtek. Az árva csak abban az esetben kerülhet ki a saját közegéből, ha a rokonai nem képesek őt eltartani, ekkor az örökbefogadást preferálták, annak érdekében, hogy családban nőhessenek fel. Csak legvégső esetben történt az intézményes keretek közötti elhelyezés, ahol is leginkább a karitatív intézményekre hagyatkoztak, a háborút megelőzően is létező menhelyekkel szemben.

Nem volt megfelelő a férőhelyek száma az óvodákban és az iskolákban. Sokan azt tartották megoldásnak, ha a nyomorban élő gyermekeket tehetősebb családokra, vagy egyházi személyekre bízják, az anya beleegyezésével. A kormányzat olyan intézményeket kívánt felállítani, ahol az árvaik már kiskoruktól fogva megfelelő ellátásban részesülnek, a célitűzés az volt, hogy vagy mezőgazdasági, vagy ipari területen elsajátítsák egy-egy szakma fortélyait, amely majd megélhetésüket is biztosítja. A Tisza István által meghirdetett hadiárva-programhoz több vállalat és az arisztokrácia jónéhány tagja is csatlakozott, például Augusztia főhercegnő, aki birtokain hadiárvaikat helyezett el és tanintézményeket hozott létre a számukra. Az üzemek közül megemlíthető például a Magyar Kőolajfinomító Gyár, Magyar Textilipar Részvénytársaság, Láng Gépgyár vagy éppen a Magyar Fővárosi Malomegyesület. Általánosságban 50-200 hadiárva felnevelését vállalták, míg az arisztokrácia és a nemesség tagjai 10-20 gyereket fogadtak be birtokaikra, a gyermek nélküli családok pedig 1-3 főről gondoskodtak.³¹

30 1915. évi XV. törvénycikk. az 1915-16. költségvetési év első hat hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91500015.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagemum%3D38> (2024. 05. 31.)

31 Kaba 2017, 368–375.

A társadalmi összefogás néhány példája

Kiemelkedő szerepet játszott az anyák és gyermekeik ellátása érdekében végzett tevékenységével gróf Apponyi Franciska, aki Bécsben született 1879-ben. 18 évesen, 1897-ben férjhez ment gróf Károlyi Lászlóhoz. 1914 őszén létrehozta az első ingyenes orvosi ellátást és gyógyszereket biztosító anya-és csecsemővédő intézményt Fóton, illetve Tanácsadó Irodát is alapított.

A Tanácsadó Iroda előbb a fóti kastélyban, majd annak parkjában, különálló épületben működött 1915 januárjától. Az idő múlásával egyre inkább kiszélesedett a tevékenységi köre, Apponyi Franciska és Winkler Anna főtitkárnő vezetése alatt. Általános tanácsadást biztosított a hozzá fordulóknak a legkülönbélebb ügyekben, legyen szó a segélyezésről, az özvegyi nyugdíjról, a baleseti és házassági témákról, a kérvények megírásáról vagy éppen az okmányok beszerzéséről. Legfőbb feladata az eltűnt katonák felkutatása volt, de a bevonultak hozzátartozóinak segélyezése, anyagi és lelki támogatása is hangsúlyosan megjelent. Emellett a munkaközvetítés, tanfolyamok és népoktató előadások szervezése is hozzátartozott a tevékenységükhöz. Az uradalmi ügyvéd pedig jogi tanácsokkal látta el a hozzájuk fordulókat, és a perek során ingyenes képviselőt is biztosított.³²

„Segítő és népjóléti bizottság” néven Apponyi Franciska vezetésével az akkor négyezer lelket számláló Fóton karitatív szervezetet hoztak létre, az itt élők közül. A községet a bizottság 17 hölgytagjai között kerületekre osztották fel, ők voltak az úgynevezett szegénylátogatók, akik a település minden rászoruló lakóját az otthonukban keresték fel, megbizonyosodva életkörülményeiről. Nem csupán anyagi, hanem erkölcsi támogatást is nyújtottak. A rászoruló nők, illetve a gyermekek segítése is kiemelt fontosságú volt. 1915–1917 között 167 nő és beteg kapott 7001 adag ingyen ebédet, illetve 22 513 liter tejet biztosítottak a gyermekek és betegek részére. A település lakóinak egészségügyi állapotára is kiemelt figyelem irányult, hiszen akik nem tudták az orvost megfizetni, ingyenes orvosi segélyben és gyógyszerekben részesültek. Az uradalmi doktor munkáját hivatásos védőnő segítette. Emellett a hadisegélyezés kapcsán egy nyolctagú bizottságot alapítottak a grófnő, illetve a jegyző vezetésével. Minden család külön törzskönyvvvel rendelkezett, melyben az összes fontos adatuk szerepelt, melynek felvételére a helyszínen került sor, és Apponyi Franciska személyesen vizsgálta felül azokat. Ez alapján kaphatott valaki hadisegélyt a községben, jelentősen csökkentve a visszásságok gyakoriságát. A Tanácsadó Iroda nem csupán Fót, hanem a váci és a gödöllői járás 71 községének eltűnt katonáit igyekezett megtalálni, hogy azok kapcsolatot tudjanak létesíteni a családtagjaikkal.

Foglalkoztató műhelyt is üzemeltettek, hadimunkákat vállalva az említett időszakban 129 nőnek biztosítottak kenyérkereső lehetőséget. A műhelyben a nők leginkább varrtak, kötöttek, cipőt és papucsot készítettek hadi megrendelésre, mindezzel pedig kereseti lehetőséghez is jutottak. Emellett a fiatal leányok is elsajátíthatták itt a fentebb említett ismereteket, így saját készítésű ruháikkal elláthatták családtagjaikat.

32 Völgyesi 2016, 189–200; Fehér 2024.

Fontos még megemlíteni a terhes és vagyontalan anyák foglalkoztatóját, amely 1916 szeptembere óta működött, és 23 asszonynak adott ruházati és varrodai munkát. A feltétel csupán annyi volt, hogy egy év alatti csecsemőjük kellett, hogy legyen. Az Intézmény sikerességéről az alábbi adatok tanúskodnak: amíg 1915-ben 1459 személy kereste fel, 4382 esetben, és 2737 ügyet intéztek 3153 levéllel, mindez egy évvel később 2488-ra, valamint 7846-ra emelkedett, egy 4 ezer fős községben! Azt gondolom, hogy felemelő, hogy erre egy alulról szerveződő társadalmi összefogás volt képes.³³

Az arisztokrácia és az uralkodóház női tagjainak elvárt tevékenysége volt a jószolgálati munka. A legismertebb ezek közül az Augustza Gyorssegély-alap, amely a világháború alatt a legeredményesebb jószolgálati civil szervezet lett. Megalakulása után kezdettől hangsúlyozta a társadalmi összefogás szükségszerűségét. 1914. augusztus 1-jén egy fővárosi hölgybizottság kezdeményezésére, majd Augustza főhercegnő újságokban megjelent felhívása után megindult a spontán pénzgyűjtés a rászorulókat megsegítésére. Az augusztus 6-án megalakult szervezet célja volt hozzájárulni a háborús terhekhez, ehhez kérték a civil lakosság felajánlásait. A jótékonyági egyesület fontosnak tartotta a fronton harcoló katonák támogatását is. Ezért 1914. november 1-től megrendezték a *Katonák karácsonyát*, amelynek keretében segélyládákat küldtek a frontra. A rendezvényt minden évben megismételték, és az elesett katonák árvái és a sebesültek hozzátartozói – ez mintegy 1500 családot tett ki – az alap központi helyén felállított karácsonyfa alatt vették át ajándékukat. A Hadsegélyező Hivatallal közös akcióként valósult meg a dísztárgyként az üvegkoronába zárt koronázási föld árusítása. Az ára 10 korona volt, ennek a bevételével is a rokkantakat és az árvákat támogatták. Emellett meg kell említenünk az Augustza-konyhát, amely rászorulókat ezreket látta el. A szervezet a hangsúlyt a segítség gyorsaságára helyezte. Képviselőik piros karszalagot viseltek. Feliratán a „bánat és nyomor enyhítésére” szlogen állt. Hamar nagy népszerűsége lett, az arisztokrácia tagjain kívül a középosztályból is csatlakoztak. Támogatták a frontkatonákat, sebesülteket, hadbavonultak családtagjait, hajléktalanokat, özvegyeket, árvákat, rokkantakat. A legkülönbözőbb módon segítettek, készpénzzel, ruhával, étellel, fűtőanyaggal és természetesen segélyezéssel.³⁴

Jelentős szerepet vállaltak a jótékonyágban a különféle egyházi szervezetek is. A Katolikus Karitászt meglehetősen sok ruhával, étellel látta el a katonákat. Gyermeküknek elhelyezést biztosított napköziben, feleségeiket, özvegyeiket munkához segítette. Élelmiszert látta el a munkanélküli nőket.³⁵ Szintén kiemelkedő szervezet volt a Magyar Nők Korona Alapja, amely az egyik legelső jótékonyági kezdeményezés volt a háború kitörését követően. Tagsági díj 1 korona volt, a hozzájuk befolyt adományokat a hadiözvegyeknek és árváknak ajánlották fel. Együttműködtek Budapesten a Hadsegélyező Hivatallal, vidéken a Hadsegélyező Hölgybizottságokkal, melyek hivatalos emlékszelvényeket állítottak ki az adományokról.³⁶ Balatonszabadiban a Zsófia

33 Szerényi 1917, 1–10.

34 Szoleczky, Kreutzer 2011, 17-29.

Elérhető: https://m.militaria.hu/uploads/files/63248800_1586856058.pdf (2024. 06. 02.)

35 Szijj, Ravasz 2000, 335.

36 Uo. 449.

Országos Gyermekszanatórium Egyesület egy 225 ágyas gyermekszanatóriumot létesített az elesett katonák árvái számára. Az avatásra a Déli Vasút különvonatot indított. Korszerű körülmények között gyógyulhattak a beteg gyermekek.³⁷ Emellett a gyermekeket Svájcba is vitték pihenni, ám ez a lehetőség a középosztálybeli, jobb módú családoknak volt elérhető. A Hadigondozó Hivatal ösztöndíj lehetőséget is biztosított a közép- vagy felsőfokú oktatási intézményekbe járó hadiárváknak. A pályázat elnyeréséhez a következő kritériumoknak kellett megfelelni: jó magatartás, kiemelkedő tanulmányi eredmény és a 24. életév betöltése előtti kor. A megpályázható összeg évi 400-800 koronát tett ki, ez az összeg sok esetben magasabb volt, mint egy fronton szolgáló katona segélye. Elsősorban a középosztály gyermekei számára volt elérhető, egyrészt ők engedhették meg leginkább a gyerekek taníttatását, a faluban élőknek, mint korábban is, be kellett segíteniük a mezőgazdasági munkákba. A dualizmus időszakában egyre több, elsősorban jobb módú paraszti származású ember ismerte fel utódai taníttatásának szükségességét, a háború idején azonban a férfimunkaerő hiánya miatt minden dolgos kézre szükség volt, illetve nagyon sok gyermek a gyárakban dolgozott.³⁸

A Pesti Izraelita Nőegylet felekezeti közeli népkonyhájában az 1915. évi márciusi beszámolójuk szerint a háború kezdete óta naponta 1000-1200 személy fordult meg, s közöttük havonként csaknem 2500-2800 fő ingyen étkezett. Legnagyobb részük menekült vagy állás és kereset nélküli szegények voltak. A népkonyha többi vendége 20 fillérért kapta az ebédjét. Emellett a gyermekágyas-otthonukba felekezeti különbözőségekre tekintet nélkül kerültek elhelyezésre azon beteg édesanyák, kiknek férjei a harctéren voltak. Habár csak 30 beteg részére lett volna kapacitás, a háború folyamán azonban 42-45 főről gondoskodtak. A konfliktus kitörése óta 1342 ilyen helyzetben lévő nő kérvényezte a felvételét, akik közül 1280-an felvételt is nyertek. Harmadrészt készpénzsegélyben részesítette az egyesület a rászoruló szegény asszonyokat, akikhez az állami segély nem, vagy csak késve érkezett meg. A segélyek között megtalálhatóak voltak az állandó havi és negyedéves lakbérsegélyek is. Sőt leányárvaházukban és báró Hirsch Árvaleánymenhelyében a hadbavonultak leánygyermekének elhelyezéséről is gondoskodtak. Előbbi 48, míg utóbbi már 40 éve üzemelt beszámolójuk tanúsága szerint. Az évtizedek során 714 árvaleányt neveltek fel, ezen túlmenően évente 30-40, az intézeten kívül, rokonaiknál elhelyezett hányatotott sorsú gyermek fenntartásáról is gondoskodtak.³⁹

Összegzés

A hadigondozás struktúráját, jellemzőit, hiányosságait áttekintve, látható, hogy a rendszer igen bürokratikusnak számított. Sok esetben nem jutott el a megfelelő helyre a segély, s, ha igen, akkor is nagy utánajárást igényelt. Bár a jogosultak körét a háborús nélkülözések miatt fokozatosan bővítették, a juttatást a legkisebb

37 A Balatonszabadi gyermekszanatórium felavatása. Az *Est*, 1917. 08. 28. VIII. évfolyam. 214. szám, 7.

38 Kaba 2017, 356–374. BFL 218/1918. Ösztöndíjak hadiárvák és hadirokkantak gyermekei részére. illetve A m. kir. minisztérium 1917. évi 2.000. M. E. számú rendelete, a hadiárváknak és hadirokkantak gyermekeknek középfokú és felsőbb iskolai tanulmányok folytatására nyújtandó nevelési segítségről.

39 BFL. 384/1915. A Pesti Izraelita Nőegylet jótékonyági akciója a háború alatt.

szabálytalanság vagy visszaélés kapcsán megvonhatták, sőt súlyos retorzióval büntették. A hadiárvak védelme kiemelt fontosságú volt a kormányzat és a társadalom számára is, igyekeztek segíteni elhelyezésüket, szakma-tanulásukat, hogy önállóan is képesek legyenek boldogulni az életben, s beilleszkedjenek a közösségekbe. Ám ahogy a hadiözvegyeknél, úgy náluk is hiába emelkedett szerény mértékben a segély összege, ez nem tartott lépést a megélhetési költségek drasztikus megnövekedésével, s bár a jobbmódúak ösztöndíjlehetőséghez juthattak, a szerényebb lehetőséggel bírók közül sokan kénytelenek voltak dolgozni, hogy családjuk ellátása biztosítva legyen. Egyre többen csavarogtak közülük, s romlott meg a kapcsolatuk az édesanyjukkal, vagyis az édesapjuk elvesztésén túl, még a társadalom peremére is kerültek. Jelentősen nőtt a gyermekhalandóság, nem állt rendelkezésre elég férőhely sem, miközben a magukra maradt nők, éjt-nappallá téve dolgoztak. Összességében azonban mégis ebben a rendkívüli, háborús időben épült ki hazánkban ez a szerteágazó rendszer, melynek fenntartásában a civil és egyházi szervezetek óriási erőfeszítéseket tettek és példát mutattak összefogásból.

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS FORRÁSOK

Irodalom

- Balla Tibor 2019. *Szarajevó, Doberdó, Trianon. Magyarország az első világháborúban*. Budapest: Scolar Kiadó.
- Botos János 2015. A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924. *Múltunk*, 2015/3. sz. 70–138. Elérhető: https://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2017/01/botosj_15_3.pdf (2024. 06. 02.)
- Deák István 1993. *Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Dr. Petri Pál 1917. *A magyar hadigondozás történetének a vázlata*. Budapest: Országos Hadigondozó Hivatal.
- Csergő Hugó 1919. *A budapesti nyomor örökönyve*. Budapest: Népjólléti Központ.
- Fehér György 2024. *Család, vagyon, jótékonyosság. Apponyi Franciska grófnő és Károlyi László gróf közös élete*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Hajdú Tibor, Pollmann Ferenc 2014. *A régi Magyarország utolsó háborúja*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kaba Eszter 2017. „Azt akarjuk, hogy olyan segínyt adjanak, hogy megélhessünk belőle.” A hadigondozás rendszerének a működése a háború éveiben. 351–410. In Kaba Eszter (szerk.): *Háborús mindennapok- Mindennapok háborúja. Magyarország és a Nagy Háború – ahogy a sajtó látta*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Suba János 2010. Az Országos Hadigondozó Hivatal. *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 18 (21), 123–139. Elérhető: https://epa.oszk.hu/02100/02176/00007/pdf/RTF_21_123-139.pdf (2024. 06. 02.) <https://doi.org/10.31627/RTF.XVIII.2010.21N.123-139P>
- Suba János 2011/2012. Az Országos Hadigondozó Hivatal. In *Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, 2011/12. 177–185. Elérhető: <https://real-j.mtak.hu/20304/1/a-hadtorteneti-muzeum-ertesitoje-12-acta-muse.pdf> (2024. 05. 31.)
- Szabó Dániel 2009. *Az első világháború*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Sziji Jolán, Ravasz István (szerk.): *Magyarország az első világháborúban. Lexikon. A-ZS*. Budapest: Petit Real Kiadó.
- Szirmay Oszkárné 1915. Anyavédelmi törekvések és perspektívák. *A Nó*, 1915. 10. 05. II. évfolyam 10. szám, 161–162.
- Szoleczky Emese, Kreutzer Andrea 2011. Az Auguszt-Gyorssegély-alap tevékenységéről. *Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, 12. Budapest: 17–29. Elérhető: https://m.militaria.hu/uploads/files/63248800_1586856058.pdf (2024. 06. 02.)

- Szóts Zoltán Oszkár: 2018. Hadigondozás az első világháborúban. In Katona Csaba (szerk.): *Minden egész eltörtött... A Nagy Háború emlékei*. 184–190. Balatonfüred Városért Közalapítvány.
- Szterényi József 1917. *Egy szociális mintaintézmény- a fóti népjóléti központ*. Budapest: Pfeifer Ferdinand (Zeidler Testvérek) Bizománya.
- Tóth Orsolya 2011/2012. A Hadsegélyező Hivatal tevékenysége a Hadtörténeti Múzeumban őrzött plakátok tükrében. *Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, 2011/2012, 167–177.
- Völgyesi Zoltán 2016. *Harctértől a hátorszáig. Az első világháború gazdasági és társadalmi hatásai Magyarországon a levéltári források tükrében*. Budapest: L'Harmattan.

Sajtó és levéltár

- A Balatonszabadi gyermekszanatórium felavatása. *Az Est*, VIII. évfolyam. 214. szám (1917. 08. 28.) 7.
- A fővárosi nőalkalmazottak családi pótléka. *A Nő*, III. évfolyam. 9. szám (1916. 09. 05.) 140–141.
- Fölemelték a hadisegélyt. *Az Ujság*, XVI. évfolyam. 7. szám (1918. 01. 08.) 5.
- Mennyi lesz a fölemelt hadisegély? *Az Est*. IX. évfolyam. 7. szám (1918. 01. 08.) 3.
- BFL 384/1915. *A Pesti Izraelita Nőegylet jótékonyági akciója a háború alatt*.
- BFL 218/1918. *Ösztöndíjak hadiárva és hadirokkantak gyermekei részére*.

Jogszabályok

1875. évi LI. törvénycikk a közös hadsereg (haditengerészet) és a m. kir. honvédség egyéneinek katonai ellátásáról. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87500051.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D29> (2024. 05. 13.)
1880. évi XXVII. törvénycikk a hadmentességi díjról. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88000027.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D30> (2024. 06. 02.)
1882. évi XI. törvénycikk a mozgósítás esetében behívott állandóan szabadságotlak, tartalékosok, póttartalékosok, honvédek és egyéb jogosultak gyámol nélküli családjainak az 1880. évi XXVII. tc. 5. §-a alapján nyújtandó segélyezés módozatáról. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88200011.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D31> (2024. 05. 13.)
1887. évi XX. törvénycikk a hadsereg, hadtengerészet, honvédség és népfölkelés tisztí és legénységi özvegyeinek és árváinak ellátásáról. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88700020.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D32> (2024. 05. 13.)
1907. évi XVI. törvénycikk az 1887. évi XX., 1891. évi X. és 1896. évi IV. törvénycikkek módosításáról. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700016.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D36> (2024. 05. 12.)
1914. évi XLV. törvénycikk a mozgósítás esetén bevonultak gyámol nélküli családjainak segélyezését szabályozó 1882. évi XI. törvénycikk kiegészítése és némely rendelkezésének módosítása tárgyában. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91400045.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D37> (2024. 05. 15.)
1917. évi IX. törvénycikk az 1917/18. költségvetési év első négy hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91700009.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38> (2024. 05. 12.)
1917. évi XIII. törvénycikk az 1917/18. költségvetési év első négy hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló 1917. évi IX. tc. hatályának az 1918. évi február végéig való kiterjesztése tárgyában. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91700013.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38> (2024. 06. 07.)
- A m. kir. minisztérium 1917. évi 900. M.E. számú rendelete, a hadirokkantakat és családjukat, továbbá a hadiárvaakat és a hadiözvegyeket gondozó szervezetről.
- A m. kir. minisztérium 1917. évi 2.000. M.E. számú rendelete, a hadiárvaaknak és hadirokkantak gyermekeknek közép- és felsőbb iskolai tanulmányok folytatására nyújtandó nevelési segítségről.